

Rembeczki Eszter, Simon József:
Metafizika, megismerés és természetjog Suáreznál
Előszó a kötet tematikus blokkjához¹

A Különbség folyóirat jelen lapszámának tematikus része a *Francisco Suárez SJ (1548–1617)* címmel 2018. május 4-én megrendezett filozófiai szimpózium előadásait tartalmazza. A Schmal Dániel (PPKE) és Simon József (SZTE) által szervezett szimpózium, melynek a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kara biztosított helyszínt, konferenciák ama sorozatába illeszkedett, melyeket világszerte rendeztek a portugál gondolkodó halálának 400. évfordulójára (São Paulo, Lisszabon, Bécs, Sevilla, Prága stb.). A Suárez filozófiájának különböző aspektusaira rávilágítani kívánó szimpózium létjogosultságát azonban nemcsak az évfordulóról szóló megemlékezés motiválta, hanem az a tény is, hogy a késő-skolasztikus gondolkodó életművére csak elszórtan találunk utalásokat a hazai filozófiatörténeti reflexiókban. 1945 és 1990 között az egyetlen kivételt talán Munkácsy Gyula *Suárez és az ontológia előtörténete* című tanulmánya jelenti.² Suárez átfogó életművet hagyott az utókorra, melynek nemzetközi kutatásokban gazdagon dokumentált spektruma a metafizika rendszerbe foglalásától a természetjogi gondolkodás megújításáig terjed; ám e két legismertebb téma mellett jelentős és eredeti gondolkodás jellemzi olyan területeken is, mint az elmefilozófia, az ismeretelmélet vagy az etika. A szervezők szándéka szerint a szimpózium e témák bemutatása mellett arra is hangsúlyt fektetett, hogy felmutassa Suárez filozófiájának komplex történeti szituáltságát. Ez egyfelől a középkori filozófia trendjeinek (tomizmus, scotizmus) szintézise és a kartézianizmus közötti „közvetítő” szerep értelmezését igényelte, másfelől a Tridentinum utáni kultúrpolitikai kontextus figyelembevételét tette szükségessé. Bár valószínűleg a jelen számban közölt tanulmányok önmagukban is elégséges módon tanúsítják a portugál gondolkodó jelentőségét, Suárez filozófiatörténeti

¹ Az előszó OTKA/NKFI K 125012-es *A descartes-i elme a gondolkodás és a kiterjedés között* című kutatási projekt támogatásával készült.

² Munkácsy Gyula: „Suárez és az ontológia előtörténete”, *Világosság*. 1971, 12, 8–9, 450–458.

szerepének érzékeltetésére hivatkozunk itt egy tekintélyre, mégpedig a messze-menően tekintély-ellenes protestáns kultúrkör egyik legismertebb szerzőjétől! Van ugyanis talán némi igazság abban, amit a protestáns természetjogász Hugo Grotius ír egy 1633. október 15-én kelt levelében: Francisco Suáreznek „*aligha van párja*”³ a Descartes előtti másfél évszázad európai filozófiájára tekintve.

Kötetünk tematikus blokkjában szerzőink több irányvonal mentén, hol szorosabban, hol lazábban kapcsolódnak a filozófus munkásságához. Kiváló támpontot nyújt ehhez a szám nyitóesszéje. Nem csak egy olyan írásról beszélhetünk, amely betekintést nyújt Suárez metafizikájába, valamint ismeretelméleti és elmefilozófiai gondolataiba, hanem amelynek első magyar fordítását tarthatja kezében az Olvasó Smrcz Ádám és Guba Ágoston munkája eredményeként. A filozófus második legfontosabb, *De Anima* című művének III. könyvében található értekezés itt közölt részlete *A reprezentáció szerepéről a megismerésben* címet viseli. A részlet azt a kérdést járja körül, hogy az intencionális *speci*esek, amennyiben reális létezőkként tekintjük őket, vajon szubsztanciákként, vagy járulékokként töltik be funkciójukat a megismerésben, s mint ilyenek szellemi vagy materiális dolgokként léteznek-e. Olyan ebből fakadó jellegzetes problémákba nyerhetünk ezáltal betekintést, mint hogy mi módon lehetséges pozitív tárgyak *speci*esei révén lehetetlen dolgokról (pl. kimérákról) ismeretet szerezni, gondolati létezőket, vagy privációkat megismerni, vagy éppen milyen változásokat képesek e *speci*esek az érzékszervekben és a megismerőképességben előidézni.

Lautner Péter *Suárez és a species intentionalis* című tanulmánya bevezetőként nyújt segítséget a fordításban megjelent esszé értelmezéséhez. A *speci*esnek, mint annak a mozzanatnak, vagy entitásnak a státuszát törekszik minél pontosabban meghatározni, amely az értelem és az anyagi tárgy között áll, vagyis amely e külső tárgyak megismerésében játszik kulcsfontosságú szerepet azáltal, hogy kifejezi azokat az elme számára, ám úgy, hogy közben természetében mégsem válik hozzájuk hasonlóvá. Az eligazodást nagyban segíti, hogy azon középkori elgondolások felől közelíti meg Suárez téziseit, amelyek kiindulópontul szolgálhattak a filozófus számára is. Az esszé négy fő tétele, mely ebben a tágabb kontextusban kerül az elemzés centrumába, a következő: az intencionális *speci*es

³ Grotius levele Cordesius felső-vienne-i püspökhöz, 1633. okt. 15, In *Hugonis Grotii Epistolae quotquot*. Amsterdam, Blaeu, 1687, nr. 329: Nam quorsum tantus Suarezii contentus, hominis, si quid recte iudicio, in Philosophia, cui hoc tempore connexa est Scholastica, tantae subtilitatis, ut vix quenquam habeat parem?

egyrészt járulékként (vagyis minőségként) létezik; másrészt pedig a tárgyától eltérő nembe és fajba tartozik. Ezen felül csak az értelemben lehet szellemi és oszthatatlan, míg más megismerő képességben éppen hogy osztható és anyagi jellegű; mindemellett pedig e *species* az általa reprezentált tárgy formai hasonmásaként ragadható meg. A szerző központi kérdése, hogy Suárez e megállapításai a *speciess*ek jellegzetességeivel kapcsolatban képesek-e koherens elméletet alkotni.

Tattay Szilárd *Suárez mint a modern racionalista természetjogtanok előfutára?* című tanulmánya a suárezi gondolkodás egy másik jellegzetes kérdéskörére koncentrál, és a filozófus isteni akarattal és természetjoggal kapcsolatos nézeteit elemzi. Tattay mindenekelőtt azt a két markáns értelmezési irányt vázolja fel, amelyben Suárez munkásságát a korábbi gondolkodók szokásos módon tárgyalták (Szent Tamással szemben vagy mellett elhelyezve, illetve voluntaristának, vagy épp racionalistának nyilvánítva őt). Bemutatja emellett azt az újabb keletű harmadik alternatívát is, amely a filozófust sokkal inkább látja intellektualistának az isteni akarat kérdése tekintetében (amennyiben az összefügg a természeti törvényekkel, s amelynek nyomán bizonyos kötelezettségeket ír elő az emberek számára). A tanulmány fő célkitűzése az, hogy ez utóbbi koncepció tarthatatlansága mellett érveljen Suárez bizonyos ritkábban vizsgált voluntarista elemeinek, illetve annak az intellektualista és voluntarista álláspont közötti törékeny egyensúlynak a segítségével, amely a szekularizált racionalista elgondolást szorítja vissza.

Az isteni akarat problémáját követően a szabad emberi akarat és az isteni autonómia közötti viszony, illetve az ezzel kapcsolatos viták kerülnek Schmal Dániel tanulmányának középpontjába. *Az Emberi szabadság és isteni szuverenitás a kései skolasztikában* című értekezés azonban egy speciális kiindulópont felől tekint erre a kérdésre. A téma a modern *én*fogalom és a társadalmi rendszerek átalakulásának egy fontos aspektusaként jelentkezik. Az egyik pólust a domonkos teológusok azon elgondolása alkotja, amely szerint az emberi cselekvés nem választható el az isteni gondviselés oksági működésétől. A másik pólust ezzel szemben olyan jezsuita gondolkodók képezik, akik az akarat libertariánus felfogásából indulnak ki, vagyis abból az elvből, hogy az akaratnak szabad döntése van az isteni kegyelem elfogadása, és a jó felé mozdulás tekintetében. E felfogást előbb Molina, majd Bellarmino megfogalmazásaiban és jelentésárnyalataik közt fellelhető különbségeiben ismerhetjük meg. A domonkos és jezsuita gondolkodók ellentétes nézetei közötti harmóniát Suárez képviseli a tanulmányban, aki koncepciójába a kongruizmus álláspontját integrálja, amely szerint az isteni

kegyelem az embert saját állapotaihoz történő illeszkedésével segíti a szabad döntéshozatalban. Schmal álláspontja szerint ezekre az újszerű elméletekre a modernitásra jellemző, funkcionálisan differenciált és koordinált rendszerek korai kísérleteiként tekinthetünk.

A következő három tanulmány közös pontja, hogy Suárez korabeli magyarországi recepciója fontos szerepet kap a szerzők által vizsgált problémákban. Tasi Réka *Retorika, lélekelmélet és Suárez a 17. századi Magyarországon* című dolgozata az antik eredetű *stylus grande* eszményének egyházi prédikációirodalomban betöltött szerepéből és lélekelméleti háttéréből indul ki, és kitér az egyes felfogások mögött álló felekezeti különbségek fontosságára. Három tizenhetedik századi magyarországi szerző nyomtatványaiiban vizsgálja a belső érzékek skolasztikus tanainak koraujkori átvételét és módosulásait, miközben feltárja Suárez lehetséges hatásának nyomait. Az egyik legfontosabb különbségként Tasi azt a változást emeli ki, mely szerint az arisztotelianus–skolasztikus felfogáshoz képest Suárez radikálisan csökkenti a belső érzékek számát: a korábban feltételezett négy-hat különböző funkciójú belső érzéket mindössze egyre, a különböző működésekre képes *phantasia*-ra redukálva. A jezsuita Gabriel Ivul és Tarnóczi István nyomtatványai mellett Kéry János pálos szerzetes tankönyve képezi a vizsgálódás további tárgyát. Suárez hatása a belső érzékek egységességének feltételezésében ragadható meg leginkább e művekben, azzal az eltéréssel azonban, hogy egyikük sem azonosítja e belső érzéket a *phantasia*-val. A tanulmány mindeközben arra keresi a választ, vajon miként függ össze az *imaginatio* retorikában és homiletikában betöltött szerepének felerősödése e belső érzék filozófiai megragadásának elmozdulásával a 16–17. században.

A következő elemzés olyan metafizikai kérdéseket tárgyal, amelyek a kései skolasztikus magyar gondolkodó és a portugál filozófus egymás mellé állítását teszi lehetővé. Simon József *Az analógia elve Pázmánynál és Suáreznél* című tanulmánya olyan fogalmak értelmezésére vállalkozik, mint az ekvivocitás, az analógia és az univocitás. Az értekezés első része Pázmány Péter metafizikai nézeteit, azon belül is analógia-tanítását mutatja be fennmaradt művei (a *Dialectica* és a *Physica*), valamint az általa vezetett és Paul Richard Blum által összegyűjtött filozófiai disputációk nyomán. Az analógia suárezi felfogásába ezt követően a filozófus főműve, a *Disputationes metaphysicae* megfelelő részeinek vizsgálata alapján nyerhetünk alapos betekintést. A tanulmány harmadik része Pázmány és Suárez metafizikai elképzeléseinek összevetésére vállalkozik a proporció és az attribúció szerinti analógia szempontjai mentén. Mint Simon meg-

állapítja, a két analógia-felfogás közti terminológiai különbség ellenére a két felfogás közel áll egymáshoz, s a köztük felfedezhető differencia Vio de Caietanus *De nominum analogia* című művének eltérő értelmezéséből következik a két gondolkodónál.

A tematikus blokkot egy olyan tanulmány zárja, amely kronológiailag kicsit távolabbról tekint vissza Suárez és kortársai metafizikai, teológiai és egyházpolitikai törekvéseire. Az elemzésben a korábbi tanulmányokból már ismerős nézetek egy későbbi, sajátos körülmények közt felbukkanó történetébe nyújt betekintést. Smrcz Ádám *Suárez recepciója és a kései skolasztika szerepváltozásai a 18. századi egyházpolitikai csatározásokban* című írásának középpontjában ismét egy magyar vonatkozású szerzővel találkozhatunk. Damiani János 18. századi pozsonyi, majd váci püspökhelyettes kegyelemtani és metafizikai nézetei kerülnek a figyelem középpontjába. Műveiben a libertariánus kegyelemtan és akaratszabadság koncepcióival száll szembe, ám újszerűség helyett mindössze elődei, Molina és Suárez azon közel kétszáz évvel korábbi nézeteit foglalja össze, amelyeket a szerző politikai és teológiai ellenfeleiként számon tartott janzenisták már jóval korábban visszavontak. A tanulmány elsőként az isteni kegyelemmel és az akaratszabadsággal kapcsolatos viták tágabb kontextusát tárja elénk, melyet a kanonok saját gondolatainak bemutatása követ. Mint Smrcz megállapítja, Damiani az elődeitől átvett isteni okság három fajtája (a közreműködés, segítségnyújtás és megengedő tevékenység) között csak névleg tett különbséget. A gondolati újdonság hiánya, valamint a kanonok osztrák udvaron belüli kegyvesztetté válásának körülménye arra enged következtetni a tanulmány szerzője szerint, hogy a püspökhelyettes eszmevuttatását más „színtéren”, nevezetesen az egyházpolitikai csatározások területén kell értelmezni.

A tanulmányokon végigtekintve komplex kép rajzolódik arról, milyen fő témák jellemezték Suárez gondolkodását, milyen szellemi közegben, s miként kapcsolódott be a korabeli vitákba előremozdítva, vagy akár korszerűsítve azokat. A konferencia programja és kötetbe foglalt tanulmányai is jól láttatják, hogy a filozófus gondolataival, négy évszázaddal a halála után, ma is érdemes foglalkozni.

Szeretnénk köszönetünket kifejezni a *Különbség* filozófiai folyóiratnak a tanulmányok közléséért, valamint az OTKA/NKFI K 125012-es *A descartes-i elme a gondolkodás és a kiterjedés között* című kutatási projektnek a kötet elkészítésének támogatásáért.